

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

Is‘hoqov Mirsodiq Mirsultonovich, Alimova Rahima Ruskulovna

ARXIVSHUNOSLIK

DARSLIK

5120300 – Tarix (Markaziy Osiyo mamlakatlari bo‘yicha)

5120300 – Tarix (Sharq mamlakatlari va mintaqalari bo‘yicha)

ta‘lim yo‘nalishlari bo‘yicha tahsil oluvchi talabalarga mo‘ljallangan

“Arxivshunoslik”

Is’hoqov Mirsodiq Mirsultonovich, Alimova Rahima Ruskulovna

Annotatsiya. “Arxivshunoslik” nomli ushbu darslik oliy ta’lim tizimining 5120300 – Tarix (Markaziy Osiyo mamlakatlari bo‘yicha), 5120300 – Tarix (Sharq mamlakatlari va mintaqalari bo‘yicha) ta’lim yo‘nalishi talabalariga mo‘ljallangan. Unda jahon sivilizatsiyasining qadimgi o‘choqlari hamda Markaziy Osiyo mintaqasida qadimiy davrlardan boshlab hozirga qadar arxiv va arxiv ishi tarixi tizimli ravishda bayon etilgan. Darslikda birinchi marta Turkmanistonning Eski Nisa xarobalaridan topilgan qadimgi Parfiya podsholigi arxivi, Kushonlar davriga oid Ravatak arxivi, qadimgi Xorazmning Tuproqqala va Tojikistonning Panjikent shahri yaqinidagi Qalai Mug‘ qasri xarobalaridan topilgan ilk o‘rta asr Sug‘d arxivi materiallari tahliliy ravishda jalb qilingan. Bulardan tashqari o‘rta asrlar hamda hozirgi zamon arxivlari haqida ma’lumotlar berilgan. Bu shaklda birinchi tajriba sifatida ushbu darslik ta’lim mazmunini to‘ldirishga xizmat qiladi, degan umiddamiz.

Mas’ul muharrir:

O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi dotsenti t.f.d. I.Bekmirzayev

Taqrizchilar:

Tarix fanlari doktori, professor A.X.Doiyorov

Tarix fanlari doktori, dotsent M.C. Isaqova

Darslik Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o‘quv-uslubiy kengashining 2020 yil “19” may 5-sonli bayonnoma qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

© Is’hoqov Mirsodiq Mirsultonovich, Alimova Rahima Ruskulovna

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2020

SO‘Z BOSHI

Insoniyatning tamadduniy davrlari turli jabhalarini qamrab olgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy munosabatlarni hujjatlarsiz tasavvur etish qiyin. Besh ming yildan oshibdiki, yozuv madaniyati bilan yonma-yon hujjatchilik amaliyoti davom etib kelmoqda. Jahonning turli mintaqalarida ko‘plab hujjat jamlamalari vujudga kelgan. Ular uzoq tarix varaqlarini zarur mazmun bilan to‘ldirishda muhim ahamiyatga ega.

Markaziy Osiyo hududida ham arxiv ishining vujudga kelishi va rivojlanishi qadimiy asoslarga ega bo‘lib, davlatchilik tarixi hamda kichik va katta davlat uyushmalarining barpo qilinishi bilan bog‘liq. Markaziy Osiyoda yozuv paydo bo‘lishi bilan muhim voqea-hodisalarni qandaydir qattiq ashyolar yuzasiga – devor, tosh, sopol buyumlar, metall, qayin po‘stlog‘i, yo‘nilgan yog‘och tayoq yoki yog‘och taxtachalarga qayd qilib borish amaliyoti paydo bo‘ldi. Shunday qilib, muhim voqealar hujjatlashtirilib borilgan va hujjatlarni saqlash an‘anasi paydo bo‘lgan. Bu esa xo‘jalik hisobi yoki huquqiy taftish, soliq nazorati, mulkchilik munosabatlarini boshqarishga xizmat qilgan.

Markaziy Osiyo hududida qadimgi davrlarga oid bir qator arxiv majmu‘a-to‘plamlari topilgan. Masalan: Eski Niso arxivi (Turkmaniston), Ravatak arxivi (Afg‘oniston), Tuproqqal`a arxivi(Xorazm) kabilar shular jumlasidandir. Arxiv hujjatlarida parfiyoniy, xorazmiy, yunon-boxtariy va b. yozuvlardan foydalanilganki, bu qadimiy yozuv madaniyatning yuksakligini ko‘rsatadi.

Qoraqalpog‘istonning Ellikqal`a tumanidan Tuproqqal`a xarobalaridan topilgan III-IV asrlarga taalluqli hujjatlar kompleksi fanga 1930 yillar oxirida ma‘lum bo‘ldi. Zarafshon daryosining yuqori qismida VII asr oxiri-VIII asr birinchi choragiga oid sug‘d hujjatlarining ulkan arxivi topilgan. Tarix fanida bu arxiv “Mug‘ tog‘i sug‘d hujjatlari” nomi bilan ataladi.

Arablar bosqinidan keyin devonxona ish yuritish va arxivlashtirish ishlari yanada rivojlandi va kengaydi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo hududlarida kechgan davlatchilik va ma‘muriy-xo‘jalik tizimlari rivojlangan sari boshqaruv jarayonlarida ish yuritishning

hujjatli hamda hisobotli asolari tarixiy zaruratga aylangan. Qadimgi Misr, Mesopotamiyada Shumer, Akkad, old Osiyo, Qadimgi Eron kabilar qatori Markaziy Osiyoda ham hujjatchilik ishi shakllandi. Bu jarayon mil.avv. I ming yillik o'rtalaridan boshlanib, bir necha bosqichlarda davom etdi: qadimiyat, antik yunon-boxtar davri, kushanlar davri boxtariy tilli arxivchilik, xioniylar, kidariylar, abdaliylar, ilk o'rta asr Markaziy Osiyo davlat uyushmalari arxivchilik an'analari, islom davri..., nihoyat hozirga qadar bu soha davomiy rivojlanib kelmoqda.

O'rta asrlarda Markaziy Osiyo mintaqasidagi barcha davlatlarda devonxona ish yuritish va arxivlashtirish ishi kengamal qilgan. Ushbu qo'llanmada qadimiy va ilk o'rta asr arxivlari, ularning yetib kelgan darajada qoldiqlari, Somoniylar, Qoraxoniylar, davlatchiligimizning yana bir qator boshqa bosqichlari, nufuzli xonadonlarning arxivlari (Buxoroda Boxarziy vaqflari, Jo'ybor shayxlari arxivi), Buxoro amirligining Qushbegi arxivi, Xiva xonligining Qozilik arxivi, Turkiston general-gubernatorligi arxivi, sovet davri, mustaqillikka erishilganidan keyingi arxiv ishi hamda sohadagi islohotlar qamrab olingan.

Tashkilotlarda hujjatlarni saqlash va arxivlashtirish ishiga sobiq sho'ro'lar davrida katta ahamiyat berilgan. Biroq, arxivlar faoliyatida davlat siri, mahfiylik, mutlaqo mahfiylik kabi tamg'lar ostida aksariyat hollarda turli fondlar hujjatlaridan ochiq, emin-erkin foydalanish mumkin emas edi. Mustaqillik sharoitida, ya'ni 1999yilda O'zbekiston Oliy Majlisi tomonidan "Arxivlar to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinganligi munosabati bilan Respublika arxiv ishida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi.

2004 yilda Respublika Vazirlar mahkamasining 49-sonli "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishini boshqarishni yanada takomillashtirish to'g'risida" Qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq O'zbekiston Respublikasi arxiv agentligi "O'zarxiv" tashkil qilindi. Uning tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, O'zbekiston Respublikasi Ilmiy-texnik va tibbiyot hujjatlari markaziy davlat arxivi, O'zbekiston Respublikasi Kino-foto hujjatlar markaziy davlat arxivi kiritildi. Ushbu tuzilmaning Qoraqalpoq Respublikasi, viloyatlar,

Toshkent shahri hududiy boshqarmalari hamda Qoraqalpoq Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri davlat arxivlari hamda ularning filiallari tashkil etildi.

Mazkur 2004 yil 3 fevraldagi 49-sonli Qarorga Ilova sifatida “O‘zarxiv” to‘g‘risida Nizom qabul qilindi. Nizom 4 bo‘limdan iborat. I bo‘lim “Umumiy qoidalar”, II bo‘lim “O‘zarxiv” agentligining asosiy vazifalari, III bo‘lim “O‘zarxiv” agentligining huquqlari va javobgarliklari, IV bo‘lim “O‘zarxiv” agentligi faoliyatini tashkil etish kabi nomlangan. Nizom O‘zarxiv agentligi faoliyatining barcha sohalarini qamrab oluvchi hujjatdir.

“2008 yil 26 avgustda Vazirlar mahkamasi “O‘zbekiston Respublikasida arxiv ishini yanada rivojlantirish to‘g‘rsida” yana bir muhim qaror qabul qildi. Qarorga muvofiq 2008-2011 yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekistonda arxiv ishini va uni boshqarishni takomillashtirish dasturi qabul qilindi.

2009 yil 3 noyabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi “Arxiv ishi to‘g‘risida” Qonun qabul qildi. 2010 yil 7 mayda bu Qonunni Senat ma‘qulladi. Qonun arxiv ishining takshiliy asoslarini, vazifalari va funktsiyalarini, huquqiy jihatlarini belgilab berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida arxiv ishi va ish yuritishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida mamlakatimizda arxiv ishi va ish yuritish sohasida davlat boshqaruvi va nazoratini takomillashtirish, qog‘oz shaklidagi, kino, foto va fono hujjatlarini raqamlashtirishni yanada jadallashtirish maqsadida, shuningdek, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “O‘zarxiv” agentligi negizida O‘zbekiston Respublikasi “O‘zarxiv” agentligi tashkil etildi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi negizida O‘zbekiston Milliy arxivi; O‘zbekiston Respublikasi Kinofotofono hujjatlari markaziy davlat arxivi negizida O‘zbekiston Kinofotofono hujjatlari milliy arxivi;